

Közép-Európa, mint perspektíva

(Ez a dolgozat "A Közép-Európa, mint perspektíva" című konferencia nyitó előadásaként hangzott el. A konferenciára 1994. március 5-én és 6-án került sor Kiskunfélegyházán. Mivel azonban a konferencia programjában meghirdetett kerekasztal beszélgetés napján az egyik szekcióülés olymértékben elhúzódott, hogy a tervezett kerekasztal beszélgetésre már nem kerülhetett sor, e tanulmány szerzője az alábbiakba bedolgozva adja közre azokat a gondolatait is, amelyeknek a kerekasztal beszélgetés indító gondolataikként kellett volna elhangzaniuk.)

Az utóbbi időben egyre többet hallani arról a kiábrándultságról. Amely a hazai közvéleményben a Nyugat újkeletűnek érzett viselkedése miatt uralkodott el. Ez a tény annyira közismert, hogy részletes taglalása itt merő szószaporításnak tűnnék. A mondottakkal összefüggésben mindössze csak utalni kívánunk arra a valóban létező nyugati félelemre, mely Közép-Európában a német birodalom hátországát, s ilymódon egyik erőforrását tartja számon. És hogy ez a rettegett hátország ne épülhessék ki, a nyugati politikusok nemhogy szemet húnynak a délszláv testvérháború fölött, de annakidején, amikor a Balkánon még egy puska lövés sem dörrent el, e nyugati politikusok - a Nyugat várható be nem avatkozásának sűrű hangoztatásával - még bátorították is a széteső Jugoszlávia agresszív és militáns erőit. Így azután Közép-Európa a keleti, föl még korántsem számolódott és a déli, újramilitarizálódott "ortodoxia" harapófogójába került. A problémák egy másik kategóriája gazdasági. Ha el is tekintünk a Kis-

jugoszlávia ENSZ által elrendelt embargójából származó kárainktól, azon már kevésbé tudjuk túltenni magunkat, hogy Nyugatról ugyanakkor adósságtörlesztés okán és címén folyik ennek az amúgyis nehéz helyzetben lévő régiónak a gazdasági lecsapolása. Nem kívánom azt állítani, hogy a mi állapotunk valamiféle semmire sem emlékeztetően sajátos. Viszont nagy vonalakban megfelel az imént vázoltaknak, s minket ezúttal csak az érdekel.

Mármost anélkül, hogy kétségbe vonnánk a szóbanforgó kiábrándultságnak legalábbis a részleges jogosságát, figyelmeztetünk kell arra is, miszerint a tényállás, fájdalom, fordítva is igaz. **Vagyis a nyugati ember ugyancsak messzemenően elégedetlen azzal, amit itt, a mi régióinkban látni kényszerül a rendszer megváltozása óta. Külföldi útjaimon sűrűn tapasztaltam a nyugati értelmiség azon reményeit, amelyeket a Közép- és Kelet-Európa általa létezőnek vélt humanizmusához fűzött. Tudta ugyan, hogy az itteni politikai rendszerek tekintélyuralmi diktatúrák, viszont ebbeli természetüket mindössze egy történelmi balesetnek tulajdonította. A nyugati értelmiség talán többségének a szemében az eredeti szándék volt a fontos: az, hogy a homo sapiens kibontakozzon a koronként vadkapitalizmusnak mondott társadalom pénzügyi szorításából. Ha a reményeit röviden szeretném összefoglalni, azt kellene mondanom, hogy a nyugati intelligencia a fentemlített szándékok újrafölzabadulását ünnepelte az 1989-es év körül indult eseményekben, s azt remélte, hogy e szándékok most majd meglik a nekik megfelelő társadalmi organizációkat. Mondjuk ki bátran: olyan követendő példát vártak tőlünk, melyek kivezető utat kínálnak mind a keleti diktatúrákból, mind pedig a nyugati monetarista ideák és ezek megvalósult változataiból.**

Ezzel szemben nálunk hevesebbnél hevesebb viták lobbantak föl a harmadik, illetve a saját út megalkotásának még a **puszta jogosságáról** is, és egyfolytában a rendszerváltásként aposztrofált neologizmusról esik szó egy olyan átlátszó mellékértelemmel, mintha mi, a külön-

bőző népek, egy, valamiféle világméretű politikai konfekcióüzletben járnánk, ahol a jobbulás érdekében elegendő lenne mindössze csak leemelni egyet az úgymond jól bevált rendszerek közül (ezek ma köztudottan a tegnapi keletiekkel szemben a mai nyugatiak lennének), s magunkra öltetni azt. Pedig az oly sokat vitatott harmadik-, illetve saját-utas kísérletek fölöttébb tekintélyes múlttal rendelkeznek. Szegrőlvégről ilyen volt a szinte napjainkban hatályon kívül helyezett, ámde a közgazdászok körében még mindig nagyon népszerű Keynes-i koncepció is (Izd. többek között dr. Kray István "Rendszerváltás bekötött szemmel" című munkáját, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1993). De ha még messzebbre akarnánk nyúlni, a harmadik, illetve saját út eszméjét már az Ótestamentum sárgult lapjain is megtalálhatjuk, jelesül Esaiás Könyvének 19. részében, annak is a 24-ik versében, aholis az említett próféta imígyen nyilatkozik: "Ama napon Izrael harmadik lesz Egyiptom és Asszíría mellett, áldás a földnek közepette". Minekutána Esaiás nem kis vehemenciával sorra jövendölte a kortárs közel-keleti nagybirodalmak összeomlását, nem valószínű, hogy hazájának nagybirodalmi sorsot szánt volna. A "harmadik lesz" tehát minden valószínűség szerint nála is az önállót, a sajátost jelentette: minden fenyegetett kis nép kiolthatatlan reményét.

Ez a bizonyos saját út azonban kizárólag csak egy konszolidált Közép-Európa Harmadik Útjának a keretein belül valósulhat meg. (Más tanulmányunkban Bíró Zoltán nyomán (Izd. Magyar-Beck István "Lehetséges-e egy harmadik út Magyarországon és Közép-Európában", Gazdaság és Társadalom 1994. 1. sz.) már megtettük a különbséget az individuális kultúrákra, így a magyar kultúrára is érvényesíthető saját-, illetőleg a Közép-Európa-i régióra értelmezhető harmadik út között, ezért e megkülönböztetés lényegével a továbbiakban itt nem foglalkozunk. Viszont minden egyes esetben, amikor e tanulmányban harmadik útról beszélünk, a magyar olvasónak nem szűkebb hazájára, hanem Közép-Európára kell gondolnia.) Az előttünk álló, mi több a tőlünk elvárt feladat tehát a darabokra tört, két világháborúban is elpusztított Közép-Európa újjáalkotása lenne.

Ámde ez nem mehet végbe merőben csak politikai eszközökkel. Mivel a válság annál sokkal mélyebb, a mondott cél eléréséhez alaposabb kulturális vállalkozás kívántatik. Folytassuk tehát e gondolatmenetet egy közelebbi diagnózis felállításával.

Amikor 1993 október 10-én a IV. Magyar Jövőkutatási Konferencián előadást tartottam a szóbanforgó kérdésben, kitűnő korreferensem, dr. Körösi Mária meggyőző érvekkel vélte bizonyítani, hogy a két világháború során Közép-Európát a győztes nagyhatalmak balkanizálták. S jóllehet engem meggyőzött az e tárgyban elhangzott, empirikusan jól alátámasztott okfejtése, a balkanizálás, illetve balkanizálódás pontosabb fogalma szerintem már ott alaposabb kifejtést igényelt volna. A konferenciát követően sokat gondolkoztam e terminusz technikuszon, s az alábbi hipotétikus megállapításokra jutottam. Balkanizálódásról kulturális és politikai értelemben a Kelet-Római, Bizánci birodalom idején még aligha beszélhettünk volna. De közvetlenül e birodalom bukása utáni időkre vonatkozóan is még túl korai fogalmazásnak tűnnék ez az ominózus kifejezés. Viszont igencsak helyénvaló már a törökök balkáni hódításait követően. Akkor ugyanis az történt, hogy egy ideológiailag és világszemléletileg teljesen idegen hatalom rendezkedett be Európának ezen a részén. S mivel ez a birodalom semmiféle ideológiai, szellemi eszközzel nem tudta alátámasztani, de még csak indokolni sem az oszmán hatalom jogosságát, következésképpen maradt számára a merő brutalitás. (Emlékezzünk arra, hogy más esetekben a hódító a "civilizátornak", a "felszabadítónak", a "konszolidátornak", stb. esetenként a meghódítottak, vagy ezek egy csoportja által is némileg méltányolt szerepeiben igyekszik tündökölni, vagy legalább elfogadtatni magát.) Nos, balkanizáción én a továbbiakban a merő brutalitásra építő politikai berendezkedést fogom érteni azzal a további megszorítással, miszerint ehhez még a leigázottaknak az a megosztottsága is szükségeltetik, amely egyedül képes biztosítékot nyújtani e brutalitás sikeréhez.

Mielőtt szemügyre vennök e szempontból a mai Közép-Európát, idézzünk itt Henri Pozzi hazánkban nemrég másodsorra is kiadásra szánt könyvéből, ami sokat megmagyaráz azon eseményekből, amelyek tőlünk keletre és délre történtek és történnek. A francia Henri Pozzi "A háború visszatér" című, Magyarországon először 1935-ben dr. Marjay Frigyes gondozásában megjelent könyvének 184-ik oldalán a következőket írja: "Különben is a basák különös feladatok elvégzésére mindig szerbeket és oláhokat alkalmaztak." Aki olvasta e könyvet, tudja, hogy "különös feladatokon" ott egyértelműen a kiváltképpen véres feladatokat kell érteni. Ilymódon a "balkanizáció" általános politikai fogalmává egyetemesült kifejezésen belül itt most paradox módon a specifikus balkáni helyzet egy tartós sajátosságát láthatjuk viszont (a nagyhatalmi támogatással érvényesülő román és a szerb hegemonista törekvéseket) és próbálhatjuk ezek után meg is érteni. Mert hiszen miből kifolyólag lett olyan alkalmassá az említett két etnikum ama "különös feladatok elvégzésére", amelyek még ma is Európa nyílt sebévé teszik ezt a természeti adottságait tekintve gyönyörű félszigetet? Nos, a válasz első megközelítésben nem is látszik különösebben bonyolultnak. Tudniillik miközben minden egyes balkáni, vagy azzal határos nép már régen átesett a saját nagy-, vagy középbirodalmi korszakán (lásd például Görögországot, Macedóniát, Bulgáriát, vagy a magyar birodalom keretei között történelmileg jól érvényesült és sikeresnek bizonyult Horvátországot stb.), addig a szerbek és a románok néhány rövidtávú és reménytelen valóságos kísérlettől eltekintve hosszú időken át a zárójelben említett birodalmak elnyomott áldozatai maradtak, telve kisebbségi érzettel és a revans elemi vágyával a legyőzőik irányában. Történelmi sebeiket egy pszeudotudományos történetírás - a modern mítoszteremtés egy fajtája - segítségével a múltjukba álmódott "nagy időekkel" gyógyították, valamint azon szolgálatokkal, amelyeket először a törököknek tettek, majd pedig később, az első világháború után, a törökök nyomába és a törökök etnikai preferenciáit már csak stratégiai megfontolásokból is folytató francia külpolitikának a valamikori elnyomóik ellenében. Nincs abban semmi csodálatos, hogy a francia Balkán-politika ponto-

san azokra a kisebbségi érzetekre és revansizmusra alapozott, amelyekre már a török is épített akkor, amikor a történelem magasabb csúcsait már megjárta és megismert népeket akarta igájába hajítani.

Mármost, mitagadás, napjaink Közép-Európája valóban egyfajta balkanizált állapotban leledzik. Itt apró népek egymás sarkára lépve, egymás rovására igyekeznek felállítani **kishatalmi**, erősségi rangsorokat, jobbára mindennemű szellemi, kulturális egymásrahatást, vagy összeműködést nélkülözve, sőt elkerülve azt. S hogy az ábra semmilyen tekintetben se legyen "hiányos", kívülálló nagyhatalmakkal kötött szerződésekkal pályváznak ide mammutbirodalmakat, hogy biztosítsák ezek - számukra kedvezőnek vélt - jelenlétét és érdekeltségét ebben az összezsúfolódott politikai-földrajzi tájban. Pedig mi lenne ezzel szemben a kívánatos megoldás? Nos, mint a fentiekben említettük, mindenekelőtt egy, az adott sokféleségeket jól felölelő kulturális egység, amely jól megalapozhatná a napi politika síkján remélhetőleg szándékolt együttműködést is. Mielőtt ennek az alapelveiről a tárgyhoz képest rövid szót ejtenénk, szeretnők egy pár kritikai megjegyzést tenni a mai politikai élet jellegére és természetére vonatkozóan, hogy ezzel is megvilágítsuk e politika eszközeinek alkalmatlanságát a tárgyalta probléma kezelésére.

A jelenkori politika egyik legszembetűnőbb, egyszersmind legfontosabb vonása az, hogy a pártok politikája, egyszóval pártpolitika. Mármost volt a neves településkutató, Magyary Zoltán-tanítvány Kiss Istvánnak egy nagyon találó szóbeli megállapítása, amelyet e sorok írójának tett még a hetvenes évek elején. E megállapítás mélyen világít rá a pártok, minden párt veleszületett - modjuk úgy: születési-hibájára. A párt - így dr. Kiss István - a latin "pars", tehát a "részt" jelentő szóból származik. Ugyanakkor minden párt - az uralom megszerzése révén - "toto", illetve "egész" akar lenni, ami - a végtelen számosságú halmazokat leszámítva - episztemológiai képtelenség. Pszichológusként tovább gondolva dr. Kiss István megfigyelését oda jutottam, hogy éppen ez a képtelen szándék magyarázza meg azt a

szinte hihetetlenül túlfűtött agressziót, amellyel a pártok kezelik egymást. Tudniillik, a pszichológus alapos szakmai gyanúja szerint, ebben a hihetetlenül militáns kezelési módban nem is annyira a pártok egymás elleni küzdelme manifesztálódik, mint inkább a párt, mint olyan tökéletesen reménytelen episztemológiai helyzete. Egy töről metszett, vérbeli pártember ugyanis egy abszolúte lehetetlen probléma megoldhatatlanságát és az ebből eredő frusztrációt hordozza politikai tudatalattijában, és ezt veri le kíméletlenül a vele szembenálló pártokon. Jelzem, a témánkba vágó "pártütés" kifejezése valamikor egyike volt a legbecsmérlőbb megbélyegzéseknek, jelezvén azt a negatív attitűdöt, amellyel őseink a **bojnyolult helyzeteket szükségképpen leegyszerűsítő "pars"-ok**, azaz a pártok irányában viseltettek. E tekintetben még Shakespeare sem volt kivétel, amikor a világirodalom egyik legszebb szerelmi drámájában a viaskodók gyíklesőit hüvelyekbe visszaparancsoló veronai fejedelem szájába ilyen szavakat adott: "...Pártütök! Acsarkodó cselédek! Szomszédi vér fertőzi kardotok?! Halljátok? - Emberek! Vadállatok!" (Mészöly Dezső fordítása) Létezik persze egy roppantul fontos különbség az egypártrendszerű és a többpártrendszerű társadalmak között, amennyiben az első krónikussá teszi az említett helyzetet, míg a második némileg csillapítja azt, a pártok lehetséges "váltógazdálkodásával". Ez utóbbi esetben, ugyanis, legalább az időben, **tehát szukcesszív módon**, a pártok egymás váltásának a révén jöhet létre egy olyan szintézis, amelyre a pártok szaggatta társadalomban **térben, azaz szimultán módon** aligha van szükség. A mondatokból az is következik, hogy a "centrumpárt" újabban sokat használt fogalma logikai képtelenséget fejez ki. E fogalom használói verbálisan, pusztá szóhasználattal kísérik meg elmosni a rész és az egész közötti azon különbségeket, amelyeket a valóságban megszüntetni nem áll módjukban.

A közös közép-európai kultúrát tehát csak egy mélyebb, kulturális és civilizatórikus szinten lehetne kezdeményezni és létrehozni. Talán abban is reménykedhetünk, hogy ez a kultúra a maga adekvát politikai

berendezkedését és az ezt szolgáló eszközöket is ki fogja forni magából. Mielőtt azonban e kultúrateremtés, vagy újrateemtés eszközéről szót ejtenénk, néhány követendő alapvetelést célszerű lenne már itt, a problémafelvetés elején rögzíteni. Ezek először röviden, egy-egy szóba foglalva, az alábbiak. **Szintézis, koordináció, konszenzus, kiegyezés, szeretet.** Mit is jelenthetnek ezek a princípiumok? A szintézis logikai értelemben közelíti a problémát és e cikk kontextusában egy, a közép-európai egységek (nemzetek, etnikumok stb.) fölötti meta-organizáció szükségességét tételezi. Szeretném az ettől ódzkodóak figyelmébe ajánlani, hogy minden fejlődés filozófiai modellje, mint tanultuk, az integrálódás és a differenciálódás folyamata. Ennek következtében földünk társadalmi is csak úgy fejlődhetnek, hogy bizonyos - vallási, etnikai, nemzeti, gazdasági stb. - paraméterek mentén differenciálódnak, majd ugyanezen paraméterek mentén ismét újraintegrálódnak. A baj sohasem magával a valódi integrációval, vagy a valódi differenciációval van, hanem többnyire ezeknek a pseudo-módjaival, mondhatnánk - imitációival. Amikor például valamely erő nem a társadalmi egységek fölött, azokat megőrizve és magába foglalva, hanem ezen egységek helyett, ezeket eltörölve igyekszik érvényesülni, akkor ez súlyos összeütközések forrása lesz, vagy lehet. Komoly gondolkodó ilyen esetekre nem alkalmazza a szintézis kifejezését és inkább hódításról, gyarmatosításról stb. beszél. A **koordináció** ezek után éppenséggel a fentiekben tárgyalt szintézisnek felel meg, de ezúttal már működésében tekintve a rendszert. Magyarán, a közép-európai vallásoknak, népeknek, államoknak és gazdasági egységeknek egyenlő státuszaik alapjáról kellene eltervezniök, létrehozniök és működtetniök az őket szintetizáló meta-rendszereket. Az az eljárás, ahogyan korunk Egyesült Európája a szemünk előtt létrejönni igyekszik, alapvetően elitista és csak nagyon kevésbé emlékeztet az európai népek egyenlőségének állapotára és demokratikus döntéseinek folyamataira. A **konszenzus** e sorok írójának a felfogásában nem a társadalmi nagyrendszerek totalitásának, hanem az egyes egyének oldaláról fogalmazza újra a célt. Tudniillik, semmiféle közösség nem képzelhető el tartósan tagjai sokaságának

ellenére. Ha nem tudjuk elérni azt, hogy az érintettek munkatársakként működjenek közre a vázolt célok megvalósításában, akkor ez utóbbira semmi reményünk sem lehet. Konszenzus hiányában mindig valamely erőhatalomnak kell tartópilléerként szolgálnia. A történelem tanulságai szerint pedig az erőhatalom a legromlékonyabb történelmi csiriz. A **kiegyezés** és a **szereket** a jelen tanulmányban inkább pszichológiai fogalmakként szerepelnek. **Kiegyezéssel** a fennálló problémákat az intelligencia útján kíséreljük megoldani, míg az egymás iránti szeretet mint emóció és attitűd segíti az értelem fáradtságos aprómunkáját. Csak remélni tudjuk, hogy az olvasó nem fellengzős szándékokat olvasott ki az imént csak jelzett alapelvekből, hanem olyan tétéleket, amelyek elfogadása nélkül a szóbanforgó kultúrateremtés, vagy újratemelés részleteihez még csak hozzá sem szabad fogni. Hacsak nem kívánjuk egy újabb fiaszóval bővíteni a közép-európai fiaszókat amúgyis kimeríthetetlennek látszó tárházát.

E helyütt célszerű lenne néhány szót ejtenünk magukról a konkrét eszközökről is. **Mindenekelőtt a régióban exisztáló vallások, etnikumok, nemzetek és gazdasági egységek közötti információcserét kellene kultiválni. Mégpedig azzal a leplezetlen szándékkal, hogy megtaláljuk a mélyebben fekvő, tehát az ezeket egyesítő közös alapokat.** E tekintetben sokat tanulhatunk a nyugati kultúra létrejöttének folyamataiból. Nyugaton, ugyanis a "felek" jószerevel szabályosan meg-, illetve kitanulták egymást. A "műveltség" fogalma ott majdhogynem főleg egymás ismeretét jelenti. Van elmélet, amely a kultúrát egyenesen a kommunikációval és az azt követő megegyezésekkel azonosítja. Mármost ebből itt, Közép-Európában igen nagy hiány van. A közép-európai értelmiség néhol még köszönő viszonyban sincs egymással, a kölcsönös megértésről már nem is szólva. Azt hiszem, nem járok túl messze az igazságtól, amikor feltételezem, hogy a hol csak Nyugatra, hol pedig csak Keletre figyelő közép-európaiak a saját közvetlen szomszédait kulturális és civilizációs értelemben üreseknek, merő vákuumnak tartják. Ha pedig ez igaz, úgy ismét csak egy elvontnak tetsző, de annál félel-

metesebb gyakorlati hatású elvre kényszerülök felhívni az olvasó szíves figyelmét. Arra, jelesül, hogy az üreset, a semmit elpusztítani úgy mond "nem bűn", hiszen a semmi amúgyis önmagát tagadja, tehát elpusztításával a természetének megfelelően bánunk vele... . E sorok írója ezt a tételét - a néhai Európa közepén uralkodó viszonyok magyarázatán túl kutatásaiban a hétköznapi bűnözés bizonyos fajtáinak a megvilágítására is felhasználta. Azon esetekre, amelyek során a társadalom kárvallottjai, a tartósan hontalanok "számolják föl" egymást nem kevés brutalitással. E bűnesetekben az a meglepő, hogy aligha tudhatók be nyereszkeskedésből vagy maffiózus szervezeteiktől eredeztethető okoknak.

Itt nem tudok elkerülni egyetlen, de a közép-európai értelmiség sorsát illetően annál sokatmondóbb példát. Bolyai Jánosra gondolok, aki a korabeli tudomány fellegvéraiban nevelkedvén jelentős eredményeket ért el egy speciális területen, a matematikában. Ámde hazajövele után egészen másfajta kihívások érték, s attól kezdve szellemi energiáit egyetemesebb témakörök kidolgozásába fektette. A kiváló apa, Bolyai Farkas nyilván tévedett, amikor fia témakörváltásait egy pszichikusan labilis édesanya örökségének tulajdonította. Bolyai Jánost "nyájas képzetiből" a honi viszonyok "verték föl". És vált ezzel a jelenkori egyetemes érdeklődésű közép-európai értelmiség előképévé. Ez a példa annyiban tökéletesen rossz, amennyiben a tudomány előbb említett fellegvéra akkoriban, de még e század első harmadáig bezárólag Közép-Európában (vagy Közép-Európában is meg-) voltak. Bolyai János esete azonban mára közép-európai paradigma lett. Amíg a boldogabb országok szellemei a nekik stabilnak ható kulturális alapjaikon behatóan foglalkozhatnak választott tárgyaik részleteivel, nekünk a szakképzetségünkben jutott intellektuális tréning csak egy felvezető szakasz, melynek végén felrémlik létünk valódi problématerengere.....

Ha ez a kultúrateremtő program nem indul be, úgy több, kívánatosnak egyáltalában nem mondható következménnyel is számolnunk kell. Mindenekelőtt azzal a fenyegető kilátással, miszerint a balkanizá-

lódott Európa kishatalmai egy feszült, de annál sikertelenebb egyezkedési periódust követően egymásnak rohannak és ez esetben a harmadik világháborút már egymással fogják megvívni. Két világháború ugyanis már lezajlott Közép-Európa ellen. Szigorú értelemben véve az első világháború talán nem is volt tényleges világháború, hanem csak "ügynevezett világháború". Inkább egy Közép-Európa elleni fölvonulás, amelynek szomorú sikereibe - ird és mondd - végeredményben az önmaga centrumát fölszámoló európai kontinens roppant bele. A pusztulás több, mint fél évtizedét (1914 és 1920 között) először az európai kultúrkör teljes felszámolása követte a pozícióba jutott megdöbentően stupid diktátorok által. Majd e kultúrkör romjain két másik keletkezett, a második, immár valójában is világháborúnak nevezhető katasztrófa után. Ezen kultúrkörök egyike a történelmi mértékkel mérve kérészéletűnek bizonyult ortodox kommunista világrendszer, a másik pedig az ún. Nyugati kultúra, amely minden kiválósága ellenére sem éri el a hagyományos, több évezredes európai civilizáció komplexitását. Közép-Európa magára ébredését ebben a kontextusban érdemes vizsgálni. **Közép-Európa felemelkedése esetleg Európa újjászületését jelenthetné**, ami nem feltétlenül érdeke az európai utódkultúráknak. Ha pedig ez igaz, úgy félok, hogy a véres boszniai események csak előjátékai és egyben főpróbái egy tágabb konfliktussorozatnak, melynek során Közép-Európa önmagát számolja fel, de ezúttal már véglegesen.

E kulturális és civilizatórikus vákuumban egy másik foratókönyv is érvényesülhet. Több jel is arra mutat, hogy az ortodox kommunista világrendszer visszahúzódása a két nagy háború közötti időszak problémáinak újratermelődéshöz vezetett. Ha netalántán ez folytatódik, úgy megint színpadra léphetnek az "erős emberek", akik belső erőszakkal igyekeznek olyan állapotokat teremteni, amelyek szótáraikban és képzeletükben a "rend" fogalmának felének meg. És itt még a nem-legitimistának is adózni kell a nyugati kultúra bölcsességének. Mert az a tény, miszerint a monarchiákat számos nyugati országban nem számolták föl, biztosítékokkal szolgált abban a tekintetben, hogy ezen országok

legtekintélyesebb pozícióit nem foglalhatták és nem foglalhatják el a társadalom lumpen rétegeiből föltörő self-made diktátorok. A királyok és a felsőházi nemesek akárminő anakronisztikus elemei is egy társadalomnak, a főrangú helyzet természetessége önkorlátozásra nevelte és neveli őket. Ez a belső kontrol a legkritikább esetben található meg a kisebbségi érzettől pokoli lokomotívúvá fűtött ambíciózus kisemberben, amikor ez megéri a hatalom - számára részegítő - szagát. Itt ismét nem tudok eltekinteni egy idekíváncsozó rövid kitérőtől. Bonaparte Napoleonra gondolok, aki talán nem is azzal okozott visszafordíthatatlan károkat az európai történelemnek, hogy végigágyúzta ezt a kontinenst. Katonái ugyanis sokfelé a szabadság gondolatát is magukkal vitték, s ennyiben a napoleoni háborúk igen hasznosak is voltak. Napoleon azzal vált Európa igazi kártevőjévé, hogy zsenialitása által széleskörű bizalmat keltett a mélyről feltörő "Vezér" típusa iránt. Elaltatta - legalábbis időlegesen - azt a gyanút, amelyet mértéktartóbb korokban mindig is éreztek a tolakodó parvenükkal szemben. Még ha túlzás is, mégis megkockáztathatjuk, hogy Hitler, Sztálin és a hozzá hasonlóak nem kis mértékben abból a bizalomból éltek, amelyet I. Bonaparte hagyományozott rájuk az európai népek lelkében.

A jelen állapotainkban egy harmadik forgatókönyv is szerephez juthat. Ugyanis együtt következhet be az "erős ember" diktatúrája, valamint az a fajta belterjes "harmadik világháború", amelyről fentebb szoltunk. És ekkor valóban szinte szó szerint megismételjük a század huszas éveit követő európai fejleményeket. A történelemben nem ismeretlenek az effajta beteg körök. A Római Birodalom történelmének utolsó dekádjában pokoli körtáncot lejtett a légiók választotta, majd ugyanők megbuktatta vezérek és császárok körül. Számunkra a kitörés, ha egyáltalában még lehetséges, egy megújult kultúrájú Közép-Európa lehet. Mindazok a politikai tényezők, amelyek hatalmukat az ellentétek szítására próbálják fölépíteni, gondoljanak arra, hogy a történelem tanulságai szerint az ellentétek szításába nemcsak az érintettek, hanem a szítók is bele szoktak pusztulni. Az Osztrák-Magyar Monarchiának végülis az adta meg a kegyelemdőfést, hogy kamarillája a belső konszolidáció helyett a birodalom részeit egymás ellen hangolva próbált a helyzet ura maradni.